

УДК 347.4(477)

А. С. Загородній

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ (ІНТЕРЕСІВ) ЗАМОВНИКІВ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Розглянуто проблему щодо необхідності розширення закріплених у цивільному законодавстві України способів захисту прав та інтересів.

Критикується позиція, що укріпилася в законодавстві та юридичній практиці, про допустимість тільки тих способів захисту, які прямо передбачені законом або договором. Автором обґрунтовано можливість застосування замовниками юридичних послуг (а також іншими мени захищеними суб'єктами довірчих відносин) будь-яких способів захисту, в тому числі й судового, котрі не суперечать вимогам законодавства, а також моральним устоям суспільства, відповідають змісту права (інтересу), що підлягають захисту, відповідають характеру правопорушення та його наслідкам.

Ключові слова: цивільно-правовий захист, способи захисту, судовий захист, захист (прав) інтересів замовників юридичних послуг.

Постановка проблеми. Відносини з надання юридичних послуг здебільшого впорядковуються загальними положеннями Цивільного кодексу України [1] про договірні зобов'язання та про послуги як такі (глави 47–51, 63). Нормативні вимоги закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поширюють свою дію лише на адвокатську діяльність, а тому не мають універсального характеру, адже надання юридичних послуг можливе не тільки адвокатами чи адвокатськими організаціями, але й особами, які не мають такого статусу. Втім, у цьому Законі відсутні норми, які б установлювали спеціальний режим регулювання зобов'язань з надання юридичних послуг. Виходячи з цього, сторони договору про надання юридичних послуг мають достатньо велику свободу у виборі конструктивного побудування його умов (такий договір фактично є не поіменованим у цивільному законодавстві України). Згадана свобода надає переваги виконавцям юридичних послуг, оскільки саме вони є розробниками формулярів договорів (проформ), які пропонуються замовникам до підписання. Аналіз практики укладання та виконання договорів про надання юридичних послуг вказує на поширеність випадків зловживання виконавцями своїм більш сильним становищем: запропоновані ними умови нерідко мають змістову невизначеність або прогалинність, що дозволяє їм «маневрувати» не на користь замовників. Сказане стосується й умов щодо можливості застосування окремих способів судового захисту. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 16 ЦК України способи судового захисту визначаються прямою вказівкою на них нормами законодавства або домовленістю сторін. Виконавці як професіонали в галузі права, користуючись фаховою підготовкою, часто залишають без уваги можливість закріплення в договорах способів захисту, які можуть бути використані проти них.

У свою чергу, замовники юридичних послуг фактично позбавлені можливості впливати на такі обставини, оскільки їм, як правило, бракує спеціальних знань і вони приєднуються до умов, запропонованих виконавцями, не висовуючи зустрічних умов (контрумов). Таким чином, слабкість позиції замовників юридичних послуг визначається тим, що можливість застосування деяких способів судового захисту фактично ставиться в залежність від волі більш сильних контрагентів – виконавців.

Стан дослідження. Вирішення проблем захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг є елементом розв'язання більш широкій проблеми – забезпечення доступу до суду, якій останнім часом приділяється увага не тільки науковцями (Р. А. Майданик [1], В. Г. Ротань [3, с. 132], Д. М. Шадура [4] та ін.), але й представниками суддівського корпусу (Д. М. Притика [3, с. 132], А. Г. Ярема [5; 6]). Водночас огляд досліджень, присвячених саме цивільно-правовому регулюванню відносин з надання юридичних послуг, вказує на недостатню розробленість питань захисту прав (інтересів) замовників цих послуг. Одні автори взагалі не ставили перед собою подібних дослідницьких завдань (Г. М. Ярошевська [7]), інші розглядали проблемні моменти захисту замовників лише в обсязі питань притягнення виконавців до цивільно-правової відповідальності (В. М. Богославець [8], К. Г. Книгін [9]). Отже, можливість застосування замовниками юридичних послуг переважної більшості інших способів захисту вказаними дослідниками взагалі не вивчалася.

Таким чином, **метою** нашої публікації є обґрунтування можливості застосування замовниками юридичних послуг системи способів захисту своїх прав та інтересів – як тих (способів), котрі передбачені нормами цивільного законодавства, так і тих, що прямо не передбачені законом, але набувають своєї легітимності через інші підстави.

Виклад основного матеріалу. Описане вище побудування норм законодавства про захист цивільних прав та інтересів, на наш погляд, суперечить принципу справедливості (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України) та нормам ст. 55, 124 Конституції України, згідно з якими «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі», а кожна особа має право «будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [10]. Принагідно відзначити, що Україна приєдналася до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), де в ст. 13 вказується, що «кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [11]. Враховуючи, що ст. 16 ЦК України визнає легітимними тільки ті способи судового захисту, які передбачені перш за все законом, або ставити можливість їх застосування у залежність від волі більш сильного контрагента за

договором, говорити, що в Україні існують ефективні засоби юридичного захисту, не доводиться. Зрозуміло, що цитовані норми Конституції України та Конвенції стосуються правових гарантій судового захисту громадян (фізичних осіб), але навряд чи хтось буде стверджувати, що концептуальні підходи щодо визначення допустимості застосування способів захисту фізичних та юридичних осіб повинні мати принципові розбіжності.

Розв'язання окресленої проблеми можливе через зміну правил про визначення допустимості застосування способів захисту. Судові та інші способи захисту мають зазнавати своєї легітимності не через їх буквально закріплення в законі чи договорі, а шляхом установлення в нормах ЦК України загального дозволу на їх застосування. Для побудування такого дозволу можна запозичити правила, згідно з якими визначається можливість застосування способів самозахисту (ч. 2 ст. 19 ЦК України), а також встановлюються межі здійснення суб'єктивних цивільних прав (ч. 2–5 ст. 13 ЦК України). Аналіз указаних норм дозволяє (за аналогією) встановити три критерії, яким мають відповідати способи самозахисту та юрисдикційного захисту. Допустимими, на наш погляд, слід вважати будь-які обрані суб'єктом захисту (потерпілою особою) способи захисту, що: 1) не суперечать вимогам законодавства та моральним засадам суспільства; 2) відповідають змісту права (інтересу), що захищається; 3) відповідають характеру правопорушення та його наслідкам. Таким чином, правомірність застосування способів захисту не повинна пов'язуватися з їх поіменованістю в нормах законодавства чи умовах договору, оскільки варіативність правопорушень (як і самих правовідносин в непорушеному стані) достатньо велика. Всіх їх неможливо охопити нормами законодавства. Так само важко на момент укладання договору охопити увагою всі можливі правопорушення та способи захисту. Зрештою, несправедливо ставити в залежність реалізацію прав на захист «слабкої» сторони договору від волі більш сильного контрагента, як це відбувається в договірних відносинах з надання юридичних послуг.

Керуючись наведеними вище критеріями допустимості способів захисту, замовники юридичних послуг (чи інші потерпілі особи) на власний розсуд обирають певні способи самозахисту та юрисдикційного захисту. Серед способів самозахисту, що потенційно можливі для захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг, є вимоги, безпосередньо висунуті замовниками виконавцям про недопустимість вчинюваної ними (виконавцями) поведінки. Така поведінка може бути як активною, так і пасивною. Прикладом неналежної активної поведінки виконавців можна назвати обрання вочевидь програшної тактики здійснення захисту прав (інтересів) замовників у суді чи в інших державних органах. Навпаки, прикладом бездіяльності можна назвати зволікання виконавців зі здійсненням необхідних дій за юридичною послугою, скажімо, з поданням в

інтересах замовників позовів до суду. Отже, вимоги замовників про припинення виконавцями неналежної поведінки або про вчинення ними необхідних дій за наведених обставин матимуть характер застосування самозахисту. Самозахистом слід назвати також односторонню відмову замовників від договорів. Вимоги законодавства про надання юридичних послуг адвокатами та адвокатськими організаціями визначають подібну можливість замовників (клієнтів). На наше переконання, даний підхід необхідно поширити також на інші відносини з надання юридичних послуг, що надаються не тільки адвокатами (адвокатськими організаціями).

Способи юрисдикційного захисту, передбачені ч. 2 ст. 16 ЦК України, мають відносно універсальний характер, а тому їх застосування є потенційно можливим і щодо захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. Винятком є визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів влади АРК або органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, які не відповідають змісту правовідносин з надання юридичних послуг. Обмежено застосовуватимуться до розглянутих у цій статті правовідносин такі способи, як визнання права, припинення дії, яка порушує право, та відновлення становища, що існувало до порушення, оскільки ці способи розраховані здебільшого на захист абсолютних прав¹.

Примусове виконання обов'язків у натурі, на перший погляд, також цілком можливе для захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг. Однак судова практика свідчить про те, що замовники використовують цей спосіб вкрай рідко. Досить поширеними є правопорушення, де виконавці, отримавши від замовників авансові платежі, не розпочинають виконувати покладені на них за договором обов'язки або виконують їх тільки частково. Замовники, за загальним правилом, реагують на це вчиненням позову про розірвання договору та стягнення «невідпрацьованих» грошей. Пояснення цьому тільки одне – втрата довіри до адвоката чи іншого виконавця юридичної послуги, а тому спонукання боржника (виконавця) до натурального виконання обов'язку за таких обставин втрачає для кредитора (замовника) сенс. Втрата кредитором довіри до особи боржника наперед унеможливає реальне виконання зобов'язання. До речі, ця обставина породжує підґрунтя для широкого застосування інших способів захисту. Найбільш «популярними» є припинення (розірвання) договору про надання юридичних послуг, зміна його умов (рідше) та відшкодування збитків, заподіяних виконавцями замовникам.

---

¹ Визнання права інколи використовується замовниками у разі укладення договору про надання юридичних послуг в усній формі, існування якого оспорується недобросовісними виконавцями.

Стосовно відшкодування моральної шкоди необхідно відзначити, що судова практика за такими позовами є неоднозначною. Одні суди задовольняють позови замовників юридичних послуг, інші відмовляють у задоволенні, мотивуючи відсутністю в чинному законодавстві України спеціальної вказівки на можливість відшкодування моральної шкоди за порушення таких зобов'язань. На наш погляд, норма п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України є загальним дозволом щодо застосування даного способу захисту також до розглядуваних тут зобов'язальних правовідносин, а тому спеціальної вказівки з цього приводу не вимагається¹. Отже, якщо замовник доводить факт душевних страждань, яких він зазнав через протиправну поведінку виконавця, суд має підстави для задоволення позову про відшкодування замовникові заподіяної моральної шкоди.

Виходячи з дії вищезгаданих критеріїв, немає принципових перешкод для такого способу судового захисту, як визнання обов'язків виконавця невиконаними або неналежно виконаними. Встановлення подібного преюдиційного факту дозволить замовникові застосувати до неналежно діючого виконавця наслідки у вигляді зупинення виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі. Тобто неналежна поведінка виконавця (підтверджена судовим рішенням) дозволить замовникові призупинити або зменшити витрати, здійснювані виконавцем на надання послуги, зменшити розмір його винагороди або ж відмовитися від здійснення означених платежів у повному обсязі. На перший погляд, у визнанні обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) немає потреби, оскільки на можливість застосування наведених вище наслідків прямо вказує ч. 3 ст. 538 ЦК України. Але це не завжди так. Застосування наслідків, передбачених ч. 3 ст. 538 ЦК України, можливе лише за умови доведеності факту невиконання контрагентом (виконавцем юридичної послуги) свого обов'язку. Юридичні послуги, як переважна більшість інших послуг, є об'єктами, що не мають здатності виявляти себе у просторі, а тому їх надання (або ж ненадання) дуже важко фіксувати. Недобросовісні виконавці юридичних послуг цим нерідко користуються та для виправдовування своєї неналежної поведінки посилаються на те, що послуги нібито надані, а доказів їх надання бути не може через неможливість фіксації такого факту. Прикладом подібної ситуації може слугувати усне консультування замовника, яке може здійснюватися в меншому обсязі, ніж це передбачалося умовами договору. Тож доведеність у судовому засіданні факту неналежного виконання умов договору про надання юридичних послуг та закріплення цього

---

¹ К. Г. Книгін пропонує «на законодавчому рівні передбачити ... компенсацію моральної шкоди, якщо надання некваліфікованої юридичної допомоги спричинило фізичні та моральні страждання» особи, яка отримала таку неякісну послугу [9, с. 4].

факту рішенням суду дозволяє замовникові за своїм вибором застосувати ті чи інші наслідки, передбачені ч. 3 ст. 538 ЦК України. Вважаємо, що особливо актуальним визнання обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) буде у тих випадках, коли замовник не має наміру припинити правовідносини (розірвати договір), а бажає дисциплінувати виконавця з метою недопущення подібних негативних проявів у майбутньому. Хоча справедливо відзначити, що у переважній більшості випадків, коли виконавці неналежно виконують свої обов'язки, замовники втрачають до них довіру та намагаються, як правило, припинити договірний зв'язок. Виходячи з цього, визнання обов'язків виконавця невиконаними (неналежно виконаними) здебільшого застосовуватиметься не з метою дисциплінування, а задля інших цілей. Зокрема для того, аби повернути наперед сплачені виконавцеві гроші (для відшкодування фактичних витрат виконавця та/або сплати йому винагороди).

Серед способів захисту, які спроможні попереджати порушення прав (інтересів) замовників юридичних послуг, за нашим переконанням, можна розглядати судове тлумачення умов договору. Як згадувалося вище, розробниками умов договорів про надання юридичних послуг є, за загальним правилом, виконавці, оскільки саме вони постійно здійснюють цей вид діяльності. Прогайливість в умовах договору або формулювання його умов з нечітким змістом створює для замовників загрозу порушення їх прав (інтересів). Уважаємо, що в разі виникнення таких змістових вад умов договору замовники набувають права звернення до суду з вимогою про тлумачення договору. Подібне тлумачення «заздалегідь» (тобто ще до виникнення між виконавцем та замовником спору про право) має сенс із превентивної точки зору, для запобігання виникненню спорів при виконанні договору в майбутньому. Головний інтерес для замовника полягає в одержанні преюдиційного факту на випадок виникнення спору стосовно невиконання або неналежного виконання договору виконавцем юридичної послуги [12]. Серед способів захисту цивільних прав та інтересів, передбачених ч. 2 ст. 16 ЦК України, судове тлумачення умов договору (змісту правочину), як відомо, не згадується, але легітимність його застосування визначається нормами ст. 213, 637 ЦК України. Крім того, даний спосіб захисту не суперечить критеріям допустимості, про які йшлося вище.

Достатньо дієвим способом захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг могло б стати стягнення з виконавця неустойки (штрафу та/або пені), але її застосування залежить від факту закріплення в договорі відповідних умов. Отже, знову доводиться говорити про залежність даного способу захисту від волі «сильного» контрагента за договором, адже саме виконавці розробляють зміст договорів про надання юридичних послуг. Для посилення гарантій правової захищеності «слабких» учасників цивільно-правових відносин, якими є замовники юридичних послуг, доречним було б закріплення

в законодавстві спеціальної норми, що визначала би підстави застосування неустойки, її вид (штрафна, залікова, виключна чи альтернативна) та розмір. Щоправда, юридико-технічною проблемою для реалізації такої пропозиції є відсутність чинного спеціального нормативного акта, який би регулював будь-які відносини з надання юридичних послуг¹. Утім, принципових перепон для розробки подібного законодавчого акта не існує, достатньо виявити з цього приводу політичну волю.

Підсумовуючи викладене, ще раз підкреслимо, що захист прав та інтересів учасників цивільно-правових відносин, особливо менш захищених суб'єктів, не повинен жорстко залежати від закріплення в законодавстві того чи іншого способу захисту. В законодавчих положеннях має бути виражене генеральне правило щодо легітимності способів судового чи іншого захисту, згідно з якими дозволені будь-які способи захисту, що не суперечать вимогам законодавства та моральним засадам суспільства, відповідають змісту права (інтересу), які підлягають захисту, відповідають характеру правопорушення та його наслідкам. Керуючись цим принципом, замовники юридичних послуг самостійно обиратимуть відповідний спосіб захисту своїх прав та інтересів.

Система способів захисту прав (інтересів) замовників юридичних послуг утворюється двома угрупованнями: неюрисдикційними (самозахисними) та юрисдикційними (судовими) способами захисту. До першої групи належать вимоги замовника, які висувуються безпосередньо до виконавця, про недопустимість активної чи пасивної поведінки останнього, що порушує або створює загрозу порушенню прав (інтересів) замовника. Самозахистом є також одностороння відмова замовника від договору. До другої групи належать як передбачені, так і не передбачені в цивільному законодавстві способи юрисдикційного (судового) захисту, серед яких: визнання права, зміна та розірвання договору, стягнення неустойки, відшкодування збитків і моральної шкоди, визнання обов'язків контрагента (виконавця) невиконаними чи неналежно виконаними, таумачення умов договору. Наведена система не має закритого характеру, оскільки застосування тих чи інших способів захисту залежить від виду юридичних послуг, що надаватимуться за конкретним зобов'язанням.

---

¹ У ЦК та ГК України відсутні відповідні глави, які б регулювали відносини з надання юридичних послуг. Водночас закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не має, як зазначалося вище, універсального характеру, оскільки впорядковує лише надання юридичних послуг, що має ознаки адвокатської діяльності. Достатньо велика частина відносин з надання юридичних послуг виконавцями-неадвокатами позбавлена належного нормативного регулювання, оскільки впорядковується тільки загальними нормами про договори та зобов'язання.

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. Майданик Р. А. Кваліфікація способів захисти громадянських прав та інтересів судом в Україні: теорія і практика / Р. А. Майданик // Альманах цивілістики : сб. ст. Вып. 4 / под ред. Р. А. Майданика. – Київ : Альтера ; ЦУЛ, 2011. – С. 107–147. 3. Притика Д. М. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. Т. 1 / Д. М. Притика, В. Я. Карабань, В. Г. Рогань. – Київ ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2000. – 944 с. 4. Шадура Д. Юрисдикційність вимог про тлумачення змісту правочину за статтею 213 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс] / Шадура Дмитро // Юридичний журнал. – 2009. – № 5. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3201>. 5. Ярема А. Г. Право особи на ефективні засоби судового захисту цивільних прав та інтересів / А. Г. Ярема // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2007. – Т. 20 (59), № 1. – С. 195–202. 6. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом / А. Г. Ярема // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12 (112). – С. 34–39. 7. Ярошевська Г. М. Договір про надання юридичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ярошевська Ганна Михайлівна. – Київ, 2014. – 19 с. 8. Богославець В. М. Договори про надання правових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Богославець Володимир Мирославович. – Київ, 2008. – 19 с. 9. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Книгін Костянтин Григорович. – Одеса, 2015. – 20 с. 10. Конституція України : закон України від 26 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листоп. 1950 р. ; ратиф. Україною законом від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. 12. Беляневич О. А. Теоретичні питання тлумачення договорів / О. А. Беляневич // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 2. – С. 187–197.

Надійшла до редколегії 03.08.2015

Загородний А. С. Способы защиты прав (интересов) заказчиков юридических услуг

Рассмотрена проблема, связанная с необходимостью расширения закреплённых в гражданском законодательстве Украины способов защиты прав и интересов.

Критикується устоявшася в законодавстві та юридическій практикє позиція о допустимости только тех способов защиты, которые прямо предусмотрены законом или договором. Автором обоснована возможность применения заказчиками юридических услуг (а также другими менее защищёнными субъектами договорных отношений) любых способов защиты, в том числе судебного, которые не противоречат требованиям законодательства, а также моральным устоям общества, соответствуют содержанию защищаемого права (интереса), отвечают характеру правонарушения и его последствиям.

Ключевые слова: гражданско-правовая защита, способы защиты, судебная защита, защита (прав) интересов заказчиков юридических услуг.

Zahorodnii A. S. Methods for protection of legal consumers' rights (interests)

The subject of consideration is the problem of expanding methods for protection of rights and interests enshrined in the civil law of Ukraine.

It is criticized entrenched in legal and judicial practice approach, according to which only those methods of judicial protection are considered acceptable, which are expressly provided by the Law or an agreement. The object of the article is possibility justification of using a wider range of methods of judicial or other protection by legal consumers. The acceptable methods, according to the author, are all methods of protection chosen by the subject of defense (the injured person) that: 1) do not contradict the requirements of the Law and the moral foundations of society; 2) correspond to the contents of the protected right (interest); 3) correspond to the nature of the offense and its consequences. Such an approach to the determination of acceptable methods of protection meets modern views on the implementation of the right to the defense by subjects of civil law relations. Based on the above criteria the legal consumer shall be entitled to implement methods of self-defense (operating remedial measure), methods of judicial protection listed in sub-clauses 1–9 of Art. 16 of the Civil Code of Ukraine, and also other means of protection meeting those criteria. The latter shall include only judicial interpretation of agreement terms, recognition of legal performer's obligations as unfulfilled (improper fulfilled) and others. Attention has been given to the justification of the use of such method of protection as compensation for moral harm. The possibility of using this method of protection is controversial in the doctrine of the Civil Law, as well as among judicial personnel.

Keywords: civil protection, methods of protection, judicial protection, protection of legal consumers' rights (interests).

